

ПРИЛОГ КОН КОНФРОНТАТИВНА ГРАМАТИКА НА
МАКЕДОНСКИОТ И НА ПОЛСКИОТ ЈАЗИК

(ФУНКЦИОНАЛНА ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА СПОРЕД ГРАМАТИЧКИТЕ КАТЕГОРИИ)

ЛИДИЈА ТАНУШЕВСКА

Уредник
Филип Димевски

Лектура
Ирена Ралева

Наслов на оригиналот:
Лидија Танушевска
Прилог кон конфронтативна граматика на
македонскиот и на полскиот јазик

Copyright © Лидија Танушевска, 2017
Copyright © Бегемот, 2017

Компјутерска обработка
Бегемот

Ликовно уредување
Наталија Лукомска

© Сите права на изданието ги има БЕГЕМОТ ДООЕЛ – Скопје. Забрането е копирање, умножување и објавување на делови или на целото издание во печатени или електронски медиуми без писмено одобрение од издавачот.

ПРИЛОГ
КОН КОНФРОНТАТИВНА ГРАМАТИКА
НА МАКЕДОНСКИОТ И НА ПОЛСКИОТ ЈАЗИК

(ФУНКЦИОНАЛНА ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА СПОРЕД ГРАМАТИЧКИТЕ КАТЕГОРИИ)

ЛИДИЈА ТАНУШЕВСКА

Скопје, 2017

СОДРЖИНА

ВОВЕД	7
1. ГЛАГОЛСКИ КАТЕГОРИИ	11
1.1. Категорија вид	13
1.2. Категорија време	31
1.3. Категорија дијатеза	50
1.4. Категорија начин.....	61
1.5. Категорија лице	73
2. КАТЕГОРИИ СВОЈСТВЕНИ И НА ГЛАГОЛИТЕ И НА ИМЕНСКИТЕ ЗБОРОВИ	81
2.1. Категорија број	83
2.2. Категорија род	92
3. ИМЕНСКИ КАТЕГОРИИ	103
3.1. Категорија падеж	105
3.2. Категорија определеност (референцијална карактеристика)	118
4. ЗАКЛУЧОК	125
4.1. Разлики на семантичко ниво	127
4.2. Разлики на формално ниво	130
БИБЛИОГРАФИЈА	133
РЕЗИМЕ	136
STRESZCZENIE	138
АВТОРСКА КНИГА СО ИНДИВИДУАЛЕН ПЕЧАТ ВО НАЧИНОТ НА ПОВРЗУВАЊЕ НА ИНФОРМАЦИИТЕ	140
МАКЕДОНСКИ : ПОЛСКИ – НАУЧЕН ПРИСТАП КОН ГРИЖАТА ЗА ЈАЗИЧНАТА КУЛТУРА	143

ВОВЕД

Предмет на овој научен труд е конфронтативното проучување на граматикализираните морфолошки појави во полскиот наспрема македонскиот јазик. Под терминот „граматикализација“ подразбирам регуларно појавување на морфосинтаксичките експоненти на одредена граматичка категорија. Значи, ја разгледувам граматикализацијата како процес при кој одредени лексемски единици и конструкции добиваат граматички функции во одредени јазични контексти. Граматикализацијата, со која се занимавам во овој труд, го засега прашањето на границите помеѓу категориите, и во кој степен се развила зависност меѓу нивната структура и примена и колку се тие потврдени или непотврдени како граматички категории во јазикот. Граматикализацијата како актуелен процес примарно претставува феномен на дискурсот, кој треба да се разгледува од гледна точка на регуларноста на одредени семантички и морфосинтаксички јазични појави.

Најопшто земено, категоријата е збир од елементи кои имаат иста функција во јазичниот систем. Под граматичка категорија се подразбира збир од граматички функции кои се блиски, сродни, а им се својствени на сите членови на дадена зборовна класа. Граматичките функции се изразуваат со помош на определени морфолошки или синтаксички показатели. Категориите се разликуваат меѓу себе во однос на типот на функцијата што ја има одредена категорија, карактерот на нејзините врски со другите граматички категории во исказот, начинот на нејзиниот сооднос со лексемите кои ги опфаќа. Разликите можат да се однесу-

ваат на семантичките, синтаксичките или морфолошките својства на категориите. Функционалните својства на една категорија можат да бидат примарни или секундарни. Примарните се инхерентен составен дел на дадената категорија, нејзина суштина, а секундарните се незадолжителни својства, условени од морфолошкиот, синтаксичкиот или вонјазичниот контекст. Во овој труд се разгледуваат следните категории, присутни во јазичниот систем на полскиот и на македонскиот јазик:

а) глаголски категории: вид, време, дијатеза, начин и лице;

б) категории својствени и на глаголите и на именските зборови: број и род;

в) именски категории: падеж и определеност (референцијална карактеристика);

Пристапот во изработката на овој труд ќе биде од гледна точка на семантиката. Се одлучив за овој пристап, бидејќи сметам дека семантиката дава најподобни одговори во објаснувањето на граматичките категории, кои, претставени само на формално ниво, оставаат низа отворени проблеми. Така на пример, категоријата падеж во полскиот јазик е неопходно поврзана со синтаксичките функции на падежните односи, а исто така, изборот на наставките често зависи само од семантичките фактори.

Врз основа на консултираната стручна литература и од познавањето на двата јазика, сретнав низа специфичности во изразувањето на поодделни јазични појави при определени категории, како на пример, изразувањето на идно време во полскиот јазик со презентските форми, непознато за македонскиот јазик, или, пак, видските специфичности на македонскиот јазик, како на пример маркираноста на извесни деривати со суфиксот *-ув-а* како исклучиво повторливи, што од друга страна, им е туѓо на Полјаците. Ваквите појави се наоѓаат на границите на граматикализацијата, односно некаде се сметаат за граматикализирани, а некаде не. Слично е и со категоријата определеност во

полскиот јазик, која има свои експоненти, но не е доволно граматикализирана, за разлика од сосема поинаквата ситуација во македонскиот јазик, или обратно, со категоријата падеж во македонскиот јазик. Појавите кои се наоѓаат на границите на граматикализацијата се разгледувани напоредно, во македонскиот и во полскиот јазик, со тоа што се истакнуваат паралелите и разликите помеѓу двата јазика.

При обработувањето на секоја категорија се поаѓа од функционалната дефиниција на категоријата, а потоа се оди кон семантичката структура на категоријата во полскиот јазик и разликите во однос на македонскиот јазик. Следствено, се претставуваат формалните показатели на категоријата во полскиот јазик и разликите во однос на македонскиот јазик. На крајот, за секоја категорија се прави корелација меѓу нејзините семантички членови и соодветните показатели, со укажување на разликите помеѓу двата јазика, за да се дојде до заклучокот, кој се состои од претставување на еден хиерархизиран инвентар на разликите помеѓу двата јазика.

Проучувањата опфатени во овој труд се базираат на тоа дали одредена карактеристика на едниот јазик е застапена во другиот или не, и до кој степен е граматикализирана.

Не треба да се очекува дека во овој труд ќе бидат опфатени сите особености на секоја од обработените зборовни класи. Целта беше сознанијата до кои ќе се дојде да дадат основа за создавање конфронтативна граматика на полскиот и на македонскиот јазик, која понатаму би им послужила на студентите по полски јазик полесно да ги совладаат граматичките тешкотии и како помагало во наставата по граматика на полскиот јазик, а секако и обратно, во изучувањето на македонскиот јазик.

При изработката на овој труд се користени следните извори: стручна литература, составена, пред сè, од граматика и учебници по полски и по македонски јазик, лична-

та компетенција во познавањето на двата јазика и средена картотека од јазични грешки на студентите, собрани во текот на мојата работа во обете земји.

Од авторката

1. ГЛАГОЛСКИ КАТЕГОРИИ

1.1. Категорија вид

1.1.1. Функционална дефиниција на категоријата вид

Иако во лингвистиката постојат несогласувања во однос на содржината на терминот вид, како и за бројот на нејзините членови, категоријата вид според словенската аспектолошка традиција не претставува посебен проблем, бидејќи видската опозиција во словенските јазици е дадена на површината преку постоењето парови на свршени и несвршени глаголи. Се поаѓа од тезата дека таа е граматичка категорија. Според Каролак, тоа се потврдува со тоа што, како поимска граматикализирана категорија, постоењето или непостоењето на категоријата вид се поврзува со постоењето или непостоењето на определени морфолошки техники на нејзината репрезентација, а како резултат на ова гледиште, јазиците се делат на видски и невидски. Сите словенски јазици се третираат како видски, сп. мак.: *вика/викне, купува/купи, кажува/каже, избегува/избега, напива/напие*, пол.: *pisać/napisać, jechać/pojechać, robić/zrobić, walić/walnąć*. Категоријата вид, односно поделбата на свршени и несвршени глаголи ги опфаќа сите полски глаголи, ако тука се земат предвид и т.н. двоаспектни глаголи, пр.: *awansować, abdykować, kazać*. Надвор од категоријата вид се едноаспектните глаголи, пр.: *mieć, wiedzieć, musieć*. Во извесни контексти истата вонјазична ситуација може да биде опишана со помош на свршениот или со несвршениот вид, пр.:

Autokar pojedzie/będzie jechał jutro do Zakopanego; Rysiek zakochał się/ kocha się w Beacie; Napisałem/pisałem wczoraj list do siostry.

*Комбето ќе отиде (тргне)/ќе оди утре за Закопане; Ришешек се вљуби/е вљубен во (ја љуби) Беата; Вчера напишав/пишував писмо до сестра ми.*¹

Ситуациите опишани со овие паралелни реченични искази со свршени и несвршени глаголи можат да бидат навистина идентични, што не значи дека говорителот во обата случаи ја дава истата информација за ситуацијата. Во зависност од употребата на несвршениот или свршениот аспект се менува точката на гледање на говорителот на опишуваната ситуација, нејзиното сфаќање од страна на говорителот, кое му го презентира на слушателот.

Видската вредност на глаголот информира за начинот на гледање на ситуацијата, чиј центар го претставува значењето на глаголот, односно служи за сигнализирање на разликите на перспективата од која говорителот го гледа настанот што самиот го опишува.

Несвршените глаголи информираат за гледање на дадена ситуација во текот на нејзиното траење или вршење, независно од нејзината локација во време, пр.:

Marek spał/śpi /będzie spać godzinę.

Марек спиеше /спие/ќе спие еден час.

Говорителот ја сооднесува состојбата на Марек така како да ја набљудувал во времето (во текот на тој час), во кое се одвива, трае, а за идното време, како што претпоставува дека ќе се одвива. Слично е и со ситуации на дејства. Употребата на несвршениот аспект, на пр. во реченицата: *Pisałem wczoraj list do żony.* – *Вчера ѝ пишував писмо на жена ми.* – укажува на ситуација која е во тек на одвивање, траење во една отсечка назначена со граматичкото време на глаголот. Несвршените глаголи можат да бидат трајни (дуративни) или повторливи (итеративни). Трајни-

¹ Во сите полски примери е употребена опозиција свршен: несвршен глагол, додека во македонскиот превод не може да се употреби соодветен свршен или несвршен глагол поради несоодветствување на значењето што го внесува видската вредност.

те покажуваат глаголско дејство кое трае без прекинување (не се сигнализира ниту неговиот почеток ниту неговиот завршен момент), односно, дејството е претставено во неговото одвивање, во неговото последователно вршење: *плива, чита, пее, држи – pływać, czytać, śpiewać, trzymać*. Со повторливите глаголи се означува неограничена низа од повеќе свршени дејства што се вршат едноподруго, во една редица од моменти, во периодично повторување: *чукнува, запалува* (одвреме-навреме): *прелистува, прескокнува, превртува – przekartkować, przeskakiwać, przewracać*, и сл.

Свршените глаголи информираат за гледање на дадена ситуација од подоцнежна временска точка од времетраењето (кај фактивните времиња – не се однесува на идното време, кое е нефактивно и не може да станува збор за подоцнежна временска точка од таа на времетраењето), пр.:

Janek przespał /prześpi godzinę. Janek napisał /napisze list.

Јанек преспа /ќе преспие еден час. Јанек напиша /ќе напише писмо.

Во овие примери говорителот како да ја набљудува состојбата на Јанек од временскиот момент кога веќе престанала да се одвива, иако тој момент е непосредно близок до моментот на траењето. Следниов пример е за експлицитно изразената блискост на подоцнежниот момент на одвивањето, со помош на конкретни лексички средства:

Właśnie w tej chwili ktoś zapukał do drzwi.

Токму во овој момент некој чукна на вратата.

Свршениот аспект во реченицата: *Napisałem wczoraj list do żony* – *Вчера ѝ напишав писмо на жена ми*, укажува на една ситуација која е затворена, од временска перспектива на некој подоцнежен момент во однос на моментот во којшто се одвивала ситуацијата/акцијата. Свршените глаголи изразуваат дејство што се сфаќа како целосно извршено. Тие можат да означуваат дејство што целосно се извршило во еден момент: *тропне, пукне, пушти* и сл. – *stuknąć, wystrzelić, puścić*; или, зависно од значењето што го внесува префиксот кај ваквите глаголи, да ни претставу-

ва и дејство што опфатило извесно време во своето извршување или дел од дејството: *posedi, porabomi, poplеме* – *posiedzieć, popracować, (robić na drutach przez krótki czas)*² и сл., или со нив се означува само почетокот од дејството: *pojде, заплива* – *rójść, zapływać* и сл. или се соопштува само крајот, врвот, кулминацијата на одвивањето на дејството: *доплива, прочита* – *dopłynąć, przeczytać* и сл. Исто така, свршените глаголи информираат за промена на состојбата: *се стопи, замрзна* – *stopić się, zamarznąć*. Се гледа дека глаголите од свршен вид меѓу себе покажуваат разлики во продолжителноста на дејството, но сите тие разлики се подведуваат под едно општо сфаќање дека дејството ни е дадено како извршеност, дека го опфаќаме целосно, а не го восприемаме како процес што се врши последователно.

Маркиран член (односно семантички покомплексен) на видската опозиција е свршениот вид. Па така, на глаголите од свршениот вид им се припишува пунктуалност, завршеност, потполност (во смисла на акција, која го достигнала својот природен врв, кој произлегува од значењето на глаголот). Па така, несвршените глаголи го претставуваат дејството како процес во одвивање (пол. *widzieć, pisać, pracować*, мак. *гледа, пишува, работи*), а свршените означуваат дејство во негова заокруженост (пол. *napisać, upaść, uderzyć*, мак. *напише, падне, удри*).

Во различни граматика се употребуваат различни термини кои се однесуваат на категоријата вид. Така на пр., Курилович ги употребува термините *курзивност* и *комплетивност*. Курзивноста се однесува на несвршениот вид – тоа значи дека дејството од страна на говорителот е претставено некако однатре, во текот на случувањето, траењето во време. Пр.:

Pisałem wczoraj list / Вчера пишував писмо.

Свршениот аспект укажува на акцијата однадвор како затворено одвивање, покажано од временска перспектива

² Во полскиот јазик не постои неперифрастичен глагол со истото значење на поплете.

на некој подоцнежен момент од отсечката во времето, во која се случила ситуацијата што ја опишува глаголот. Тој временски момент, во чија перспектива говорителот му ја укажува на слушателот опишуваната ситуација, може да биде некој момент во минатото или во сегашноста, или во некој поблиску неопределен момент во подалечната иднина, подалечна од моментот на настапување на самата опишувана акција. Акцијата во случај на свршениот аспект е сфатена како настан, затворен факт, чие одвивање, развивање во времето не е важно:

Napisałem list / Го напишав писмото.

Во овој пример говорителот ја претставува опишуваната ситуација како извесен, единечен, внатрешно неделив факт.

Во постарите граматика се употребува терминот „вид на активност“ што опфаќа, на пр.: ’еднократна активност’, од една страна : ’повеќекратна активност’, од друга страна (*walnąć : walić – удри : удира*), ’започнување активност’ (*zanięrokoić się – се вознемири*), но овде, фактички се работи за состојба, а не за активност, ’траење на активност некое извесно време (релативно кратко)’ (*posiedzieć – поседу*). Недостатокот во оваа теорија е тоа што не постои разграничување на акција и состојба, а исто така не е јасна и позицијата на инхоативните глаголи (во овие глаголи тука се сврстуваат и свршени и несвршени глаголи), додека, според теоријата на Каролак, глаголите кои се несвршени, а означуваат почеток на дејство се телични глаголи (за ова в. понатаму).

Аспектот во словенските јазици го надоместува релативно сиромашното разликување на времињата, а се базира на задолжително разликување во минато и неминато време (во кое спаѓаат сегашното и идното) на свршени и несвршени активности.

а) несвршениот глагол претставува процес (активност или состојба), кој се развива во:

– сегашно време: *Piszę list, Dziecko śpi – Пишувам писмо, Детето спие;*

– минато време: *Pisałem list, Dziecko spało* – Пишував писмо, Детето спиеше;

– или во идно време: *Będę pisał list, Dziecko będzie spało* – Ќе пишувам писмо, Детето ќе спие.

б) свршениот глагол претставува процес кој е завршен во:

– минатото време: *Napisałem list, Dziecko się wyspało* – Напишав писмо, Детето се наспа;

– или во идното: *Napiszę list, Dziecko się wyśpi* – Ќе напишам писмо, Детето ќе се наспие.

1.1.2. Семантичка структура на категоријата вид во полскиот јазик

Лексичката семантика на глаголот има врска со значењето на аспектот. Така на пр., според Ласковски, глаголите се класифицираат, според семантиката, на такви, што според одвивањето во време, се статични (состојби) или се динамични (акции). Други семантички компоненти на глаголите се: промената на состојбата – телични процесивни глаголи: *rosnąć/wyrosnąć, psuć się/zepsuć się, zasypiać/zasnąć, milknąć/zamilknąć* (расне/порасне, се раснува/се распие, заспива/заспие, молчи/замолчи); параметарски: *chudnąć/schudnąć, polepszać się/polepszyć się, zbliżać się/zbliżyć się* (слабее/ослабе, се подобрува/се подобри, се приближува/се приближи), кои се намерени кон настанување на новата состојба како резултат на процес; и каузативни, односно глаголи на дејствување кај кои субјектот врши контрола над ситуацијата предизвикувајќи со своето дејствување промена на состојбата на објектот – појава на нова ситуација: креативни и деструктивни: *budować, komponować, burzyć, niszczyć* (гради, компонира, руши, уништува). На овие две групи глаголи им се својствени уште две семантички карактеристики: начин на постигнување на крајната состојба: постојан процес или нагла промена, природно завршување на процесот или како резултат на еднократна моментална промена на состојбата; и постоење/непостоење на контрола на

субјектот над одвивањето на ситуацијата – спонтани или планирани. И кај процесивните и кај каузативните се работи за постојан процес, додека процесивните се одвиваат без контрола на субјектот, чинителот, а каузативните обратно, под контрола на субјектот.

Свршениот аспект, всушност, означува промена на состојбата, премин од една ситуација (што им претходи на дадените настани) во друга. Промената на состојбата е суштината на свршениот аспект, како нејзин резултат настанува извесна нова ситуација, нова состојба. Ако ја земеме за пример реченицата: *Ewa wyszła za mąż – Ewa stała się/została mężatką* (Ева се омажи – Ева стана мажена жена), суштината на содржината на првиот исказ може да се опише како промена на почетната состојба 'Ева не е мажена', како резултат на која настанува новата актуелна состојба 'Ева е мажена'. Акцијата (процесот, активноста), која довела до промена на состојбата (до настанувањето на новата ситуација) може, но не мора да биде директно посочена од страна на свршениот глагол. Така, на пример, глаголите *polubić, zamieszkać, wyjść za mąż* (засака, се населува, се омажи) не содржат таква информација, за разлика од глаголите *wyłosić, zbudować* (окелави, изгради), кои опишуваат не само настан што се базира на настанување на нова ситуација (премин од претходната состојба 'X не е ќелав', 'домот не постои' кон актуелната состојба 'X е ќелав', 'домот постои') туку, исто така, укажуваат на процесот (активноста), како резултат на кој таа нова состојба започнала да постои ('X е ќелав како резултат на процесот на ќелавеење', 'постепено губење на косата', 'домот постои како резултат на активноста на градењето'). Оваа значенска компонента што се базира на укажување на процесот кој доведува до настанување на новата состојба не е задолжителна компонента на семантиката на свршениот аспект. Но таква компонента е промената на состојбата, појавувањето на извесна нова ситуација.

Несвршениот аспект има неколку можни значења:

а) курзивно значење: акцијата (состојбата) трае во даден момент, е во тек на вршење, одвивање, нејзиното одвивање може директно да биде набљудувано од страна на нараторот: *Widziałem/widzę/będę widział, że...; Drzewa kwitły /kwitną/ będą kwitły; Zosia (właśnie) czytała/czyta/będzie czytać gazetę. Гледав/гледам/ќе гледам дека...; Дрвјата цветаа/цветаат/ќе цветаат; Зоша, токму тогаш (сега), го читаше/чита/ќе го чита весникот;*

б) итеративно значење, за опис на серија ситуации кои се повторуваат (при што самата ситуација може воопшто да не се одвива во дадениот момент, односно да се работи за неактуелна употреба): *Co roku jedziemy/jeździmy na urlop nad morze; Zosia często czytała poezję – Секоја година одиме на одмор на море; Зоша често читаше поезија.* Во полскиот јазик постојат глаголи кои се исклучиво итеративни, лишени од курзивно значење (*siadywać, jeździć, grywać, spotykać się*). Во македонскиот не постојат такви глаголи, кои би им соодветствувале на овие полски примери, односно еквивалентите во македонскиот ќе бидат и итеративни и со курзивно значење, пр.: *седи, патува, игра; единствено се среќава* има само итеративно значење.

в) опишување на настанот како затворен факт (со значење блиско на свршениот аспект): *Czy widziałeś/oglądałeś ten film?; Czytałam ostatnio najnowszy tomik Krynickiego; Marek siedział u nich godzinę – Го гледаше ли филмот? Неодамна го читав последниот том на Крињицки; Marek siedеше кај нив еден час.* Тие можат да се заменат со нивни свршени еквиваленти: *obejrzeć, przeczytać, przesiedzieć – виде, прочита, поседи*, односно се работи за секундарна функција на свршените глаголи, кога тие можат да се заменат со несвршени.

Суштинската семантичка разлика меѓу свршениот и несвршениот аспект може да се опише на примерот на парот: *zdrowieć-wyzdrowieć (оздравува – оздраве)*. Глаголот *zdrowieć* го опишува процесот на постепено преминување на ситуацијата 'Јан е болен' во ситуацијата 'Јан е здрав'. Врз основа на значењето на овој исказ се издвојуваат три се-

мантички компоненти: а) процесот што подлегнува на постепена промена на состојбата; б) крајната состојба – резултат на процесот и в) почетната состојба. Значи, семантичката разлика помеѓу несвршениот и свршениот аспект се сведува на разликата во концентрирањето на вниманието на учесниците на говорниот акт на самата акција со единствено имплицирана крајна состојба – резултат на акцијата (несвршен аспект), или на настанувањето на новата состојба – резултат на акцијата, додека самата акција останува настрана, на неа се укажува како на причина за настанување на дадената состојба (свршен аспект).

Аспектната опозиција, сепак, нема објективен карактер, според Нагурко (1997г.), бидејќи во јазичната реалност опозицијата свршеност/несвршеност се базира на субјективното сфаќање на настанот како затворена целина (што на природен начин се врзува со постигнување на врвот, резултатот на активноста) или сфаќање на настанот како одвивање, чие затворање, исцрпување, за говорителот е помалку важно.

Од некои глаголи *perfectiva tantum* што означуваат нагли промени може да се направат несвршени глаголи (секундарно несвршени) со итеративно значење: *zakochać się – zakochiwać się; przeziębicić się – przeziębiać się; rozbić się – rozbijać się, spotkać – spotykać; znaleźć – znajdować; przyjechać – przyjeżdżać* (се вљуби – се вљубува; се разболе – се разболува; спретне – спретнува, најде – најдува, дојде – дојдува³). Тие секундарни несвршени глаголи не се појавуваат со курзивно значење, пр.: *Jan zakochuje się raz na rok; Kasia często do nas przyjeżdża*. (Jan се вљубува еднаш годишно; Каша често дојдува кај нас) наспрема неправилните или чудни искази: **Jan się właśnie zakochuje w Kasi; *Widzę, jak Kasia do nas przyjeżdża*. (*Jan токму сега се вљубува во Каша; *Гледам како Каша дојдува кај нас). Но, затоа, пак, можат да бидат употребени со неитеративно значење, но само за означување минати или идни ситуации, односно како историски презент: *Po jakimś*

³ Во македонскиот дијалектно маркирано.

czasie Janek zakochuje się w Marysi i wyjeżdża do Bielska. (По некое време Јанек се вљубува во Мариша и заминува во Бјелско), или во функција на идно време: *Zobacz, Kasia do nas przyjeżdża!* (Погледни, Каша доаѓа кај нас!) – покажувајќи му на соговорникот писмо од Каша, кое известува за нејзиното доаѓање.

Лексичката семантика на самиот глагол има врска со аспектот. Од несвршени, можат да се прават свршени (со префикс), а од свршени – несвршени (обично со промена на суфиксот на основата), но формантот внесува содржини во дериватот кои го менуваат значењето на целината: вистински видски парови се само ако ја изразуваат промената на состојбата. Само несвршените можат да се поврзат со фазни глаголи.

Разликата во видовите треба да се разгледува надвор од однесеноста кон должината на времето во кое конкретно се извршувало едно дејство, а која може да биде во реченицата точно определена со разни зборови, дополненија. Ако речеме: *Jan ja пишував оваа книга една година*, и ако речеме: *Jan ja напишав оваа книга за две години*, тогаш е јасно дека дејството изразено со свршениот глагол, во реалноста траело подолго од дејството изразено со несвршениот глагол, но лексичките детерминатори се тие кои ја регулираат временската отсечка, без обзир на свршениот или несвршениот вид. Оттука е јасно дека при определбата на видовите не треба да поаѓаме од конкретната временска измереност, иако имаме и такви свршени глаголи како *падне*, *викне* кај кои дејството се извршува во еден момент, па затоа и не можат да бидат споредувани со соодветни несвршени глаголи на начин, претставен во горните реченици. „Чистото“ значење на видот, онака како што е дадено во глаголската форма сама по себе, се определува, пред сè, како начин на претставување на глаголското дејство: како процес во одвивање, односно во периодично вршење, или како извршеност.

1.1.3. Разлики во однос на македонскиот јазик според семантичката структура на категоријата

а) во македонскиот јазик, како и во полскиот, несвршениот аспект означува итеративност, кога имаме неактуелна употреба, со таа разлика што не постојат глаголски форми кои означуваат повторливост, а се лишени од курзивното значење, какви што ги има во полскиот, пр.: *siadywać, czytywać, pisywać* и сл. Во македонскиот, истите несвршени форми можат да означуваат и итеративност, и курзивност, пр.: *Стојан чита весници*. (Во моментот, или секојдневно како низа на активности што се одвиваат по одреден временски редослед).

б) и следствено, поврзано со претходно кажаното, бидејќи во полскиот јазик, несвршените итеративни форми кои се лишени од курзивно значење се секундарно изведени несвршени форми, може да се каже дека во македонскиот, ваквите форми се многу почести отколку во полскиот, со таа разлика што тие во македонскиот најчесто имаат и курзивно значење, пр.: *Погледнувам низ прозорецот и ѝ се враќам на работата; Полетуваме;*

1.1.4. Формални показатели на категоријата вид

Во полскиот јазик како формален критериум на аспектот на глаголот може да служи можноста за правење идно сложено време од несвршени глаголи, односно непостоенето на таква можност со свршени глаголи. На пр.:

Jutro Anka będzie robiła ciasto. (*Умпе Анка ќе прави колач*).

**Jutro Anka będzie zrobiła ciasto.*

Покрај тоа, свршените глаголи не можат да се врзуваат со фазните глаголи.

Глаголите: *zamilknąć, zapłakać, drasnąć, zdołać* немаат парници. Тоа укажува на извесна нерегуларност на експонентите на видската конфигурација и ја става оваа појава на границата на граматикализацијата.

Со несвршени глаголи се прави сегашно време, сложено идно и минато. Со свршени глаголи се прави идно просто и

минато. Несвршените се употребуваат за изразување актуелна активност. Формите на идното време се разграничени: доколку активноста се одвива во иднината и не сме сигурни дали ќе биде овенчана со резултат, завршена докрај, тогаш употребуваме идно сложено, несвршени глаголи. Доколку предвидуваната активност треба да биде завршена во идноста, да биде постигнат извесен резултат, тогаш употребуваме свршени форми. Несвршените глаголи се употребуваат во минатото време, за активности кои се одвивале во минатото, но не биле завршени, а свршените за активности кои се завршиле.

Формални показатели на свршеноста во полскиот јазик можат да бидат:

– префикси: *za-pisać, od-mówić*.

– суфикси на основата: *strzel-i-ć/strzel-a-ć, spraw-i-ć/sprawi-a-ć*.

– суфикси на основата + гласовни алтернации во основата: *wrac-a-ć/wróc-i-ć*.

– суплетивни форми: *obejrzeć/oglądać*.

Аспектот може да биде парадигматска или селективна категорија.

Парадигматска е за оние глаголи кои разликувајќи се со формата, обликот, не се разликуваат по значењето. Тие создаваат видски парови: свршен/несвршен, во кои репрезентант на глаголот како лексема е несвршената форма. Формални компоненти на аспектот како флективна категорија се:

а) суфикси на основата:

– **-wa-** // **-Ø-** : *dawać // dać: da-wa-ć // da-j-q - da-Ø-ć// da-Ø-m;*

– **-ia-** // **-i-** : *spóźniać się // spóźnić się : spóźni-a-ć się // spóźni-aj-q się - spóźn-i-ć się// spóźni-/q się;*

– **-ywa-** // **-a-** : *pokazywać // pokazać : pokaz-ywa-ły// pokaz-uj-q//pokaz-a-ły//pokaż-Ø-q;*

– **-owa-** // **-i-** : *kupować // kupić: kup-owa-ły/ kup-uj-q - kup-i-ły//kup-jq;*

- **-wa- // -nq-** : *stawać // stanąć: sta-wa-ły// sta-j-q - stanę-ły//sta-n-q.*

б) суфикси на основата + двојство во основите, пр.:

- **-ie-a // -o-y-** : *otwierać // otworzyć: otwier-a-ły// otwier-aj-q - otworz-y-ły// otworz-/-q;*

- **-Ø-ywa- // -e-wa-** : *rozrywać // rozerwać: rozryw-a-ły//rozryw-aj-q - rozerw-a-ły//rozerw-/-q;*

- **-a-a // -ó-i-** : *wracać // wrócić: wrac-a-ły//wrac-aj-q - wróc-i-ły// wróc-/-q;*

- **-ie-a // -Ø-e-** : *umierać // umrzeć: umier-a-ły//umier-aj-q - umar-/-ły//umr-/-q;*

- **-y-a // --Ø-nq-** : *zamykać // zamknąć: zamyk-a-ły // zamyk-aj-q - zamk-nę-ły// zamk-n-q;*

Селективна е категоријата аспект за едновидските глаголи: само свршени или само несвршени. Тие најчесто имаат идентични лексички морфемии и прават видски парови: несвршена/свршена лексема. Формални показатели на глаголот тука најчесто се зборообразувачките префикси, односно нивното неприсуство.

а) Видскиот пар го прават две синонимни лексеми, т.е., такви што имаат исто значење: *czytać – przeczytać, pisać – napisać, płowieć – wypłowieć, robić – zrobić.*

б) видскиот пар го прават две лексеми од кои секоја има поинаков вид и поинакво значење: *pisać – odpisać, pisać – przepisać, pisać – rozpisać, znaczyć – odznaczyć, znać – uznać, żyć – przeżyć.*

в) видскиот пар можат да го сочинуваат и две синонимни лексеми, но од различни основи, т.е., суплетивни основи: *brać – wziąć, kłaść – położyć, oglądać – obejrzeć, siadać – siąść.*

Доколку е аспектот граматичка категорија, мора да постои опозиција на формите која ќе има чисто граматички карактер, без лексички разлики. Доста сигурен тест е (не)можноста да се направи секундарна несвршена форма од еден даден глагол. *Dopisać – dopisywać; przepisać – przepisywać*, но не постои **napisywać* од *napisać*. Според тоа, може да се заклучи дека *napisać* е бараниот видски парник на *pisać*.

Префиксот, додаден на глаголите на движење не предизвикува промена на видот: *chodzić – wychodzić, nosić – przynosić, wozić – odwozić*. Од свршен глагол со префикс може да се направи несвршен со помош на промена на суфиксот на основата: *odpisać – odpisywać, przepisać – przepisywać*.

Што се однесува до глаголите на движење, треба да се напомене следнава работа во полскиот јазик: глаголите кои означуваат насочено движење, како на пр. *iść, jechać, bieć, lecieć, płynąć* (оди, оди со превозно средство, трча, лета, плива) имаат свои свршени парници: *iść-pójść, jechać-pojechać, lecieć- polecieć, płynąć-wypłynąć*. Тие прават и примарни и секундарни аспектни парови. Основа на несвршените глаголи во секундарниот аспект пар се глаголите на ненасочено движење, пр.: *chodzić, jeździć, latać, pływać, biegać* (оди, оди со превозно средство, лета, плива, трча). Овие глаголи немаат свршени парници. Означуваат хабитуални дејства, кои се повторуваат. Не прават примарни парови, а со префикс *po-* добиваат ново значење: дејство, ограничено во време.

Разликите во категоријата вид во многу индоевропски јазици се изразуваат со помош на флективни средства, разликување на наставките за свршени и несвршени времиња. Во полскиот, слично на другите словенски јазици, оваа категорија наоѓа одраз во морфолошките, не флективни, туку зборообразувачки средства. Свршените се разликуваат од несвршените глаголи по зборообразувачката градба. Во македонскиот јазик постои двојност на видската опозиција изразена кај времињата: аорист/имперфект, и тоа е стара појава, задржана од прасловенскиот јазик. Притоа, постојат извесни ограничувања во употребата на свршените или несвршените глаголи во овие времиња: имперфектни форми од свршени глаголи се можни само со *ќе, да, ако*; а аорист од несвршени глаголи веќе ретко се употребува, и само во стилски цели.

Сите глаголи немаат свои парници. Постојат едновидски глаголи, кои немаат свои свршени еквиваленти: *być*,

mieć, umieć, potrafić, и двовидски кои се појавуваат и во функција на свршени и на несвршени: *darować, ofiarować*.

Некои глаголи прават видски парови врз основа на суплетивизмот, како што веќе беше споменато: *brać – wziąć, kłaść – położyć, oglądać – obejrzeć, odchodzić – odejść, mówić – powiedzieć*.

Во поглед на аспектот, полските глаголи можат да се поделат на:

– такви кои прават аспектни парови: *dawać – dać; robić – zrobić*

– едновидски: *mieć, musieć, wiedzieć, woleć, dopisać, wypisać*.

– двовидски, од туѓо потекло: *abdykować, anulować, awansować*; од домашно потекло: *kazać*.

1.1.5. Разлики во однос на македонскиот јазик спрема формалните показатели на категоријата

а) како што веќе беше изнесено погоре, во полскиот јазик постои ограничување во употребата на свршениот/ несвршениот аспект во идното време, односно кај сложеното идно време кое се прави со помошниот глагол *być* во идно време и инфинитив или форма за минато време можат да дојдат само несвршени глаголи, додека свршените глаголи прават идно време на поинаков начин, односно само со нивната форма за сегашно време. Во македонскиот јазик, пак, идното време се прави со партикулата *ќе* и глаголска форма во сегашно време, независно од тоа дали е аспектот свршен или несвршен.

б) исто така, веќе беше споменато, побројното и порегуларното образување на секундарно несвршени глаголи во македонскиот јазик со суфиксот *-ува*.

в) спецификата на глаголите на движење му е својствена само на полскиот јазик. Во македонскиот не постои разграничување на глаголите на насочено движење од глаголите на ненасочено движење во однос на аспектот.

г) специфично само за македонскиот јазик и туѓо за говорителите на полскиот јазик е образување минато свршено време од несвршени форми, за разлика од вообичаениот начин на образување на минато свршено време од свршени форми. Ваквото минато свршено време треба да означува релација, дејство, кое е започнато и прекинато во минатото, пр.: *Доста пивме!* Често во ваквата употреба се среќава и повторување на аористната форма од несвршен глагол, што обично се совпаѓа со формата за сегашно време, пр.: *го гледа, го гледа, и на крајот го остави*, и обично означува дејство што траело подолго во времето или посилен интензитет на неговото вршење. Вакво минато време во македонските текстови се употребува поретко и обично служи како инструмент на посебна стилизација, а сè уште често се среќава во говорниот јазик, кај постари говорители од западното јазично подрачје.

1.1.6. Корелација меѓу семантичките членови на категоријата вид и соодветните показатели

Во полскиот јазик таа не е секогаш еднозначна. Настапуваат проблеми во правилната употреба на соодветните аспектни форми поради следниве причини:

а) многубројноста на формалните компоненти на свршеното значење, вклучувајќи ја и разнородноста на префиксите

б) повеќезначноста на компонентите на свршеното значење, непостоење на нивна специјализација (*po-śpiewać* 'пее извесно време', *po-biec* 'да почне да трча', *po-zbierać* 'да собере по ред' – што произлегува од постоењето на два исти префикса со различно значење)

в) кумулирање на перфективизирачки функции на тие компоненти со семантичките функции, нивно заемно вкрстување, пр. опозицијата свршено/ несвршено: *kichnąć/ kichać* во исто време е и опозиција меѓу значењето на еднократна и повеќекратна активност;

г) секундарна имперфективизација на префиксираниите форми: *wypisać > wypisywać, przepisać > przepisywać, odpisać > odpisywać*.

Категоријалните форманти на аспектот можат да се делат на две групи: суфикси, кои се додаваат по коренот: *rzuc-a-ć/rzuc-i-ć, kup-owa-ć/kup-i-ć* и префикси кои се појавуваат пред коренот, основата: *na-pisać, z-robić, u-szyć*.

Различните формални показатели на категоријата вид го определуваат нејзиниот флективен, односно зборообразувачки карактер. Тоа значи дека освен „чистиот“ аспект, елементите на видот внесуваат во значењето на целата конструкција извесни додатни елементи на содржината. Тоа особено се однесува на префиксите, кои можат да создаваат цела серија форми од една основа: *pisać – napisać, dopisać, podpisać, przepisać, spisać, wpisać, zapisać*. Меѓу себе се разликуваат по лексичкото значење.

1.1.7. Разлики во однос на македонскиот јазик во поглед на корелацијата на семантичките членови на категоријата вид и нејзините соодветни формални показатели речиси и не постојат, ако не се земе предвид постоењето двојност кај синтетичките времиња (аорист/имперфект) во македонскиот јазик

1.1.8. Заклучок:

Од сето погоре изнесено, може да се резимира дека полскиот јазик во однос на видот е поселективен отколку македонскиот. Така, на пример, секундарно изведените несвршени глаголи се употребуваат исклучиво со итеративно значење, што не е секогаш случај и во македонскиот. Побогат е во поглед на формите кои постојат исклучиво како итеративни, паралелни со несвршените глаголи, кои всушност, сами по себе означуваат повторливост: *czytywać, pisywać...*, кои во македонскиот воопшто ги нема. Потоа, видот во полскиот јазик е селективна категорија во изборот на соодветните глаголи на движење, што повторно го

нема во македонскиот јазик. Македонскиот, пак, е побогат во дистрибуцијата на зборообразувачките форми, и во употребата на видот во различните времиња, со самото тоа што македонскиот систем на времиња е поразгранет од полскиот.